

A helynévismeretről*

GYÖRFFY ERZSÉBET

1. Helynévismereti írások a 20. századból

Helynév-szociológiai irányultságú kutatásokat nyomokban már a 20. század második felétől felfedezhetünk a magyar névtudományi szakirodalomban. A témakör leginkább kutatott részterülete a helynévismeret, mely a helynevek állandóságának, változásának és elmúlásának a problematikájával összefüggésben jelent meg a vizsgálatokban.

Legkorábban SEBESTYÉN ÁRPÁD irányította rá a figyelmet e kérdésre az élő dűlőnévanyag kapcsán, aki kiemeli: „ahogyan az egyén szókinccse mindig csak egy hányada a nyelv szókinccsének, éppen úgy a faluközösség tagjai is csak egy-egy nem teljesen azonos részét ismerik a falu kollektív tudatában meglévő helynévanyagnak” (1960: 84). A szerző ezt a megállapítást arra a tapasztalatára alapozta, hogy nem talált egyetlen olyan személyt sem a vizsgált faluban, aki az összes nevet — akár megközelítő teljességgel — ismerte volna.¹ Úgy látja, hogy a lakosság helynévismerete viszonylagos, s olyan tényezők befolyásolják, mint például a helynek a központtól való távolsága, birtoklási mozzanatok, a terület művelési és hasznosítási jellege, valamint a forgalom. Eredményeit abban összegzi, hogy „az elnevezés közismertsége fokát a terület és a lakosság kapcsolatának intenzitása határozza meg” (uo.).

Ugyancsak saját élőnyelvi gyűjtésekor szerzett tapasztalataiból von le a névismeretre vonatkozó következtetéseket INCZEFI GÉZA (1970: 52–55) is. Míg azonban SEBESTYÉN a denotátumot a középpontba állítva határozta meg a névismeretet befolyásoló tényezőket, addig INCZEFI a névhasználóra helyezi a hangsúlyt. A névismeret az ő megítélése szerint függ a névhasználó foglalkozásától, munkaterületétől, korától, nemétől, helybeli voltától és egyéni hajlamától. A

* Készült a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatási Ösztöndíjának támogatásával.

¹ Valamely település lakosságának efféle, tulajdonképpen komplementer névismeretére legutóbb PÁSZTOR ÉVA hívta fel a figyelmet (2013).

denotátumok szintjén pedig különbséget lát a névismeret szempontjából a hivatalos dűlőnevek, illetve a nagyobb területek nevei, valamint a szájhagyományban élő határrészek nevei között. Ez utóbbiak INCZEFI vizsgálatai alapján kevésbé ismertek. Ennek szerinte az lehet az oka, hogy e helyek távolabb esnek a falutól. Munkájában a nevek használatának hatókörét is igyekszik meghatározni: a skála egyik végén azok a nevek helyezkednek el, amelyek csak családi körben használatosak, a másik végpontján pedig az országosan ismert helyek nevei szerepelnek. SEBESTYÉNTől eltérően INCZEFI arról számol be, hogy vannak olyan személyek az általa vizsgált faluban, akik teljes részletességgel ismerik a határt. Várakozásával ellentétben ugyanakkor nemcsak az idősebb generáció tagjai közül kerültek ki ezek a személyek, valamint nem is egytől egyig csőszök, pásztorok voltak, hanem középkorú emberek és paraszti életformát folytatók is vannak közöttük.

Az INCZEFI GÉZA és SEBESTYÉN ÁRPÁD megállapításai között mutatkozó különbséget látszik elsimítani HAJDÚ MIHÁLY, aki a Vásárhelyi-pusztá helyneveinek bemutatása kapcsán figyelmeztet arra, hogy a különböző típusú településeken, helyeken élő emberek névismerete igen nagy eltéréseket mutathat: „a dunántúli 2–3 ezer holdas területű határt egy-egy ember teljes egészében ismeri, ismerheti, ez elképzelhetetlen a 60 ezer holdnyi Pusztá kétezer nevével” (1973: 35).

A modern életmódnak a névismeretre gyakorolt hatásáról tesz néhány fontos megjegyzést KOVÁTS DÁNIEL. Megfigyelése szerint egy-egy településen belül az emberek élettere egyre inkább beszűkül, ez pedig azzal jár együtt, hogy egyes nevek eltűnnek (leginkább dűlőnevek), ezzel párhuzamosan azonban közvetlen környezetünkben (tehát a belterületen) több nevet alkotunk (1981: 170). KOVÁTS a lakótelepi gyerekek aktív névadási gyakorlatával összefüggésben ugyancsak megjegyzi, hogy számos olyan név is létezik egy-egy településen, melyek társadalmi érvényessége igen szűk.

A fent említett vizsgálatok zöme egy-egy konkrét település lakóinak a névismeretét állította a középpontba. SZATHMÁRY JÓZSEF munkája ezekről abban tér el, hogy egy nagyobb területen, a Felső-Bodrogyközben szerzett tapasztalatairól számol be írásában (1985). Felmérései azt mutatták, hogy az idősebb réteg — bár jól ismeri saját településének helyneveit — nemigen rendelkezik ilyen jellegű tudással a szomszédos településeket illetően, ezzel szemben a több falu határában is dolgozó 40 és 55 év közötti aktív felnőttek névismerete kiterjed ezeknek a településeknek a határneveire is.

A helynévismeretre vonatkozó vizsgálatokban ZSOLNAI JÓZSEF jutott a legmesszebbre, ő ugyanis — a fent felidézett szerzőktől eltérően — közvetlenül ezt a kérdést állította kutatásai fókuszába, és nem pusztán a helynévgyűjtés „melléktermékeként” számolt be ilyen jellegű tapasztalatairól (1967). Vizsgálata során

Ásotthalom településen 81 lakost kérdezett ki, a 6542 lakos 1,2%-át. Tanulmányában részletesen elénk tárja alkalmazott módszerét is. Három csoportot különít el az egyén helynévismeretében: 1. az aktív névkincset: ide olyan nevek tartoznak, amelyek kapcsán az adatközlő hallott a névről, és lokalizálni is tudja az általa jelölt helyet, 2. a passzív névkincset: az adatközlő hallott a névről, de nem tudja lokalizálni a megjelölt helyet, és 3. a negatív névismeret: ez esetben az egyén nem hallott a névről. A nevek ismeretének gyakorisági sorrendjéből pedig megállapítja a teljes névkincs alap- és periferikus elemeit. A névismeretet ezen túlmenően bemutatja a névhasználók életkora és neme szerinti megoszlásban is. A mintavétel igen szembetűnő hiányossága az, hogy ZSOLNAI 10–15, 40–60 és 60–80 éves kor közötti személyeket vizsgált csupán, tehát teljesen kimaradt a lakosság (számában és aktivitásában is) jelentős részét képező 15–40 év közötti korosztály. Az életkor szerinti vizsgálat INCZEFI fentebb említett eredményeit erősíti meg, mivel ZSOLNAI szerint is a 40–60 év közötti korosztály ismeri legjobban a neveket. Kiemeli azonban azt is, hogy az idősebb korosztály az újabb neveknek próbál ellenállni, s nem tanulja meg azokat. A nemek tekintetében pedig azt tapasztalja, hogy a nők és a férfiak között nincs különösebben nagy eltérés a névismeret terén: ennek okát pedig abban látja, hogy a nők élettere kiszélesedett. A denotátum, a név és a névhasználó együttes vizsgálatával próbál arra is választ találni, hogy mitől függ a nevek ismertsége. Az objektumfajták vizsgálata azt mutatja, hogy nem a távolság az, ami meghatározó lehet ebben a tekintetben, hanem sokkal inkább a hely fajtája: az iskolák, szőlők, nagyüzemi gazdaságok nevei a legismertebbek. A nevek hangulata is hatással lehet emellett az ismertségükre. Érdeemes megemlíteni, hogy a párhuzamos nevek ismertségét külön vizsgálja, itt a helyek régi és új neveinek ismeretét veti össze.

ZSOLNAI módszerét alkalmazta Székely község lakóinak névismereti vizsgálata során TÓTH LÁSZLÓ (1974a, valamint 1976): a szerző 90 lakost kérdezett meg, s ezzel a lakosság 14%-át vonta be a kutatásba. Ez pedig lényegesen reálisabb képet adhat a valós névismereti helyzetről, mint amelyet ZSOLNAI adatfelvétele eredményezett. TÓTH ZSOLNAI hármás felosztására épít ugyan, de felhívja a figyelmet a területhatárok elmosódottságára is: „előfordul, hogy a kérdezett a nevet csak nagy vonalakban tudja lokalizálni, vagy tudja ugyan lokalizálni, de saját bevallása szerint soha nem használja” (1974a: 14). A helynevek ismertségét befolyásoló kritériumok közül TÓTH a használati szükségletet emeli ki. Vizsgálja továbbá a névismeret gyakorisági sorrendjét is: ennek legvégén (azaz a legkevésbé ismert nevek között) azok az elnevezések szerepelnek, amelyek esetében a névadási indítékot a beszélők már nem ismerik, s emellett itt szerepelnek az újabb keletkezésű nevek is. A két típus azonban éppen ellentétes irányban mozog a névkincsben: az előbbieket eltűnően vannak, az utóbbiak pedig egyre inkább aktivizálódnak. A perem- és az alapnévkincs kérdésében is kifejti, hogy

állandó a vándorlás egyik rétegből a másikba: minden név periferikus elemként kezdi életét, majd az alpnévkincs részévé válik, s innen ismertségében meggyengülve visszakerül a peremnevek közé. A peremnénkincsbe egyébként azokat a neveket sorolja, amelyeket a megkérdezettek kevesebb mint egyharmada ismer. TÓTH LÁSZLÓ értékes kutatást végzett emellett a fiatalok körében is (1974b). A névpusztulással és névmentéssel kapcsolatos általános megjegyzései mellett külön figyelmet érdemel az a megfigyelése, miszerint ez a korosztály jóval több nevet ismer, mint amennyit lokalizálni tud.

Az itt bemutatott kezdeti lépéseket követően aztán a helynévismereti és tulajdonképpen maguk a szocioonomasztikai kutatások is majd két évtizedre eltűntek a magyar helynévkutatás porondjáról, s csupán a 2010-es években élénkültek meg újra az ilyen jellegű vizsgálatok. E. NAGY KATALIN például több megjelenés alatt álló tanulmányában is foglalkozik e kérdéskörrel: munkáiban Pród és Bakonszeg lakosainak helynévismeretét mutatja be (2015, 2016).

A továbbiakban én magam arra teszek kísérletet, hogy az előzményirodalom eredményeit és tapasztalatait figyelembe véve, de saját vizsgálataimra alapozva módszereit tekintve is újragondoljam a helynévismereti kutatások mibenlétét és lehetőségét, s azt a helynévgyűjtésről leválasztva mintegy önálló vizsgálati területként határozzam meg.

A kérdés felelevenítését más okok miatt is szükségnek látom, ugyanis a kognitív és/vagy mentális térképpel kapcsolatos kutatásokban is fontos előrelépést hozhatnak az ilyen jellegű vizsgálatok. A kognitív és/vagy mentális térkép kutatása során nyelvészeti oldalról ez idáig pusztán a tér leírására használt közszavak vizsgálatára került sor. RESZEGI KATALINnal (2012) egyetértve azonban úgy vélem, hogy a tér tudati leképzésének komplexebb megértését a helynevek bevonásával érhetjük el. Jelen tanulmányban nincs lehetőségem kitérni a kognitív és/vagy mentális térkép mibenlétére, de mivel egyes helyeken utalok majd a szerepükre, annyit itt is célszerű megjegyezni, hogy a kognitív térképen a téri reprezentációt értjük, melyhez a hálózatelvű szemlélet szerint különböző típusú ismeretek is kapcsolódnak. Vizuális, auditív, tapintási stb. tapasztalatok ugyanúgy tárolódnak, mint érzelmi elemek vagy a téri nyelv is. A helyneveket — még ha némelyek szerint periferikus elemek is — nem zárhatjuk ki a téri nyelv vizsgálatából: a kognitív térképen szereplő neveket ugyanis potenciális tájékozódási pontokként értelmezhetjük.

2. Helynévismereti vizsgálatok Tépén

Az alább ismertetendő helynévismereti vizsgálatokat 2013 augusztusában végeztem Tépén. Tépe Hajdú-Bihar megyében Debrecentől délre található, a 47-es főút, valamint a Kék-Kálló vize mellett. A község Derecske, Konyár, Gáborján, Szentpéterszeg és Berettyóújfalu települések között fekszik. Tépe belterülete 96

hektár, külterülete pedig 2224 hektár. A településen ma 1150 fő él, vizsgálataimba közülük 80 személyt (7%) vontam be.

A 20. század nagy részében a külterületen folyamatosan mezőgazdasági munka folyt. A település lakói is birtokoltak földet, melyet maguk műveltek, majd a téveszesítéskor ezek a földek közös művelés alá kerültek. A rendszerváltás óta nagy változáson ment át a község. A külterület több mint fele mára egy család kezébe került, akik továbbra is művelik a földeket, azonban a gépesítésnek köszönhetően egyre kevesebb ember dolgozik ebben a szektorban. Ez azt is jelenti, hogy a lakosság szélesebb körei és a külterület közötti aktív viszony jelentősen korlátozódott. Ez a körülmény pedig érthető módon a névismeretet is befolyásolja.

3. A módszertanról

A névismereti vizsgálatokat megelőzte egy hagyományos jellegű helynévgyűjtés, melynek során a ma használatban lévő teljes névkincset igyekeztem megismerni és összeállítani. Ehhez az idősebb generáció azon tagjait hívtam segítségül, akik egykori munkájuknál fogva (mezőőr, mezőgazdasági munkás, juhász stb.) jól ismerték a határt. A gyűjtés ebben a szakaszban a kikérdezés módszerével zajlott. A legtöbb esetben hagytam, hogy az adatközlők gondolatban maguk járják be a tájat, s csak elakadásukkor segítettem őket a helyfajtákra vonatkozó kérdéseimmel. HOCHBAUER MÁRIA ugyancsak e mellett a módszer mellett érvelt, mondván, hogy „jobb, ha a gyűjtő az adatközlőre bízza a felsorolás sorrendjét, hisz általában minden adatközlő mentális térképe másként rajzolódik ki: előbb jutnak eszébe azok a helyek, amelyek az ő számára kitüntetett helyek, azaz valamilyen személyes élmény fűződik hozzájuk, illetve azok, amelyeken többször járt, amelyeket jobban ismer. Mindezekből arra következtethetünk, hogy a helynevekről való tudás, minden másfajta tudáshoz hasonlóan az emlékezetben tárolódik, előadása viszont elhallgatott élménynarratívumok formájában történik meg.” (2009: 99).

Az összegyűjtött anyag ismeretét ezután kérdőívek segítségével mértem fel a vizsgálatba bevont egyének szóbeli megkérdezésével. A megkérdezetteknek az egyes helynevek kapcsán azt kellett megválaszolniuk, hogy 1. ismerik-e a nevet, s tudják-e, hogy hol van, 2. csak a nevet ismerik, de az általa jelölt helyet lokalizálni nem tudják, vagy 3. nem is hallották eddig a nevet. A kikérdezés a bizalomra épült, ezért ritka volt az az eset, amikor kértem, hogy adatközlőm ténylegesen lokalizálja is a helyet. (Erre egyébként a gyerekek esetében lehetett leggyakrabban szükség, a felnőttek, közöttük is főként az idősebbek kérés nélkül is lokalizálták a helyeket, sőt nem egyszer gesztusokkal is próbálták megmutatni nekem, hogy merre található az illető denotátum.) Meg kell azonban jegyeznünk azt is, hogy amennyiben az egyének kognitív térképét próbáljuk feltárni, s nem csupán

a névismeretre vagyunk kíváncsiak, abban az esetben számolnunk kell azzal is, hogy egyes térképeken „rosszul” meghatározott helyek is szerepelnek. Azokkal a nevekkal kapcsolatban pedig, amelyeket pusztán hallott az egyén, nyilvánvalóan semmiféle kontrollt nem tudtam alkalmazni (minthogy nem tudunk arról megbizonyosodni, hogy az illető valóban hallotta már a nevet).

A szociolingvisztikai kutatások egyik kiemelt vizsgálati tényezője az életkor és a generáció. E fogalmak azonban — mint arra már korábban felhívták a figyelmet (lásd pl. ECKERT 1997) — nem egyértelműek: az életkor esetében ugyanis számolhatunk a kronológiai, a biológiai, valamint a szociális életkorral. A társadalomtudományok ezek közül a legegyszerűbben mérhetővel, a kronológiai életkorral dolgoznak, azaz az adatközlő születése óta eltelt évek számával. E paraméter alapján sorolhatók be a kutatásba bevont egyének korcsoportokba. Itt ugyancsak különféle kategorizációs lehetőségekkel élhetünk. A legkönnyebben kivitelezhető, azonban igen önkényes módszerrel 10 évenkénti generációs csoportokba soroljuk be az adatközlőket (ezt nevezzük étikus megközelítésnek), az életkori kategorizáció ezenkívül alapulhat a közösségben zajló közös tapasztalatokon, tulajdonképpen a fontosabb életszakaszokon (ez az émikus megközelítés). (Lásd ehhez bővebben BODÓ 2013: 26–31.)

A tépei elemzés során négy, kronológiai életkoron alapuló kategóriát állítottam fel: 1. 20 év alatti, 2. 21–40 év közötti, 3. 41–60 év közötti és 4. 61 év fölötti korosztály. Úgy vélem, e korcsoportok valamelyest igazodnak az emberi élet egyes szakaszaihoz, azaz az étikus és az émikus megközelítés ötvözetére törekedve alakítottam ki a generációs csoportokat. Természetesen — mint bármely kategorizációs törekvés — ez a rendszer sem tudja az egyéni életszakaszokat kezelni. Az adatközlők kiválasztásánál ezen túlmenően törekedtem arra is, hogy minden évtizedből szerepeljenek személyek, valamint igyekeztem a nők és férfiak arányos megoszlását is szem előtt tartani. Adatközlőim életkor és nem szerinti megoszlását az 1. táblázat mutatja.

Korcsoport		Összesen	Nem	
			Nő	Férfi
1.	20 év alatt	20	0–10: 2	0–10: 1
			11–20: 9	11–20: 8
2.	21–40 év között	20	21–30: 6	21–30: 3
			31–40: 4	31–40: 7
3.	41–60 év között	20	41–50: 3	41–50: 4
			51–60: 9	51–60: 4
4.	61 fölött	20	61–70: 4	61–70: 7
			71–80: 4	71–80: 5
		80	41	39

1. táblázat: A megkérdezettek nem és életkor szerinti megoszlása

4. A kutatás során felmerült módszertani dilemmák

Vizsgálataim során számos olyan gyakorlati és elméleti jellegű kérdés vetődött fel, amelyek módszertani szempontból igen nagy jelentőséggel bírnak, ezért az eredmények bemutatása előtt röviden ezeket ismertetem.

Mindenekelőtt arra a kérdésre kell választ adnunk, hogy valójában mit is vizsgálunk, amikor egy település lakóinak helynévismeretére vagyunk kíváncsiak. Amennyiben elfogadjuk azt a megközelítést, hogy a tulajdonnév jelentésének magva a denotatív jelentés (J. SOLTÉSZ 1979: 29), akkor ebből az következik, hogy a helynevet akkor ismerjük, ha ismerjük magát a helyet is. Ez a felfogás ideális helynévhasználók és ugyanilyen helynévrendszerek esetében helyesnek is tűnhetne, azonban könnyen beláthatjuk, hogy számos olyan helyet ismerünk, amelynek nevét nem tudjuk, s ugyanígy elmondhatjuk azt is, hogy egy-egy helynévhez nem feltétlenül tudunk lokalizációt kapcsolni. A lokalizáció kérdése egyébként is kényes téma, ugyanis mit is értünk lokalizáción? Azt, ha valaki oda tud vezetni a névvel megjelölt helyre, vagy ha el tudja magyarázni, hogy hol helyezkedik el a denotátum? Amennyiben a kognitív térkép felől közelítünk a problémakörhöz, az a kérdés is fölmerül, hogy milyen is ez a térkép: valóban térkép-szerű-e, sőt egyáltalán képszerű-e? Annyi egész biztosan elmondható, hogy a térkép egyes részletei kidolgozottabbak lehetnek, mint mások, valamint egyes helyek akár el is mosódhatnak rajta, és nem rendelkeznek pontos körvonalakkal. A nyelvi oldal felől közelítve belátható az is, hogy nem mindent tudunk helynévvel megnevezni: vagy azért, mert nem tudjuk a nevét, vagy azért, mert nincs is (még) neve, vagy mert máshogyan (például községi szerkezettel) is rá tudunk mutatni. Belső igényünk lehet arra, hogy a topográfiai és a nyelvi (esetünkben helynévi) információk között egy az egyben tételezzünk fel megfelelést, ez azonban nem minden esetben tükrözi a valós helyzetet, azaz a világról való tényleges ismereteinket.

Munkám során közvetlenül a helynévismeretet vizsgáltam, ezért minden olyan esetet rögzítettem, amelyben a név akár csak kis mértékben is ismerős volt az adatközlőnek (erre utal maga a hármas rendszer is). Ezt természetesen jelöltem adatbázisomban, ugyanis ez utóbbi nevek sajátos státuszúak: az idősebb generáció körében az emlékezetből kieső nevek esetében tapasztaltam azt, hogy csupán ismerős a név, de mivel semmiféle információ (például valamilyen emlékezetes esemény) nem kapcsolódik az általa jelölt helyhez, valamint a mindennapi szituációkban sem használatos már az elnevezés, ezért a lokalizálás nem érhető el az egyén számára. A pusztán hallomásból ismert nevek másik nagyobb csoportját pedig azokhoz a névhasználókhoz kapcsolhatjuk, akik esetében még nem történt meg a hellyel való kapcsolat kialakítása. A gyerekek és a 30 év alatti felnőttek esetében például gyakran azt tapasztaltam, hogy a neveket nagyszüleiktől ugyan hallották, azonban mivel ők már nincsenek aktív kapcsolatban a település

külterületével, az adott helyekhez tartozó neveket nem ismerik, s elég nagy a valószínűsége annak, hogy a megváltozott életkörülmények következtében nem is fogják megismerni őket.

A vizsgált terület körülhatárolása ugyancsak problematikus lehet. Kutatásom területi egységeként Tépe település bel- és külterületét jelöltem meg. Közigazgatási szempontból ez természetesen pontosan meghatározott területet foglal magában. A kérdés azonban az, hogy lehet-e ez a helyzet névismereti térkép szempontjából releváns? A válaszom erre a kérdésre az, hogy nem. Az egyéni kognitív térképek vizsgálata ugyanis éppen arra ad lehetőséget, hogy az egyes személyek névismerete közötti különbségek is felszínre kerüljenek: esetünkben például az, hogy valaki egy helyet és az azt megnevező helynevet Tépéhez vagy éppen a környező települések egyikéhez kapcsolja. Az egyéni ismeretekben megmutató eltérések magyarázatában azonban számolnunk kell azzal is, hogy a település története során a község határa akár jelentősen is megváltozhatott.

Az egyéni névhasználat más szempontból is döntési kényszer elé állítja a kutatót: egyik-másik helynevet ugyanis csupán egyetlen adatközlő említette. Az ide tartozó elnevezések egy része nyelvi jellege alapján valóban tulajdonnévi értékűnek tűnik: lásd például *Gatyaszar-lapos*, *Tyúkszar-domb*. E nevek a közösségi névismeret megítélésének szempontjából speciális státuszt kaptak, minthogy csupán az egyéni mentális térkép elemének tekinthetők. Sem teoretikusan, sem gyakorlati szempontból nem mondhatunk le az egyéni, illetve nagyon szűk körben használt nevek vizsgálatáról, mivel azonban tanulmányomban elsősorban a kollektív helynévismereti térkép elemeire szeretnék fókuszálni, illetőleg mivel az egyéni használatú elnevezések száma elenyésző a nagyobb körben ismert nevek számához képest, korpuszomba nem vettem fel az ilyeneket.

Nem ritka emellett az a szituáció sem, hogy a családok a földeket arról nevezik el, akitől megvették, s úgy említik például egymás között, hogy *a Zoli bácsi-féle föld*. E megjelölések tulajdonnévi státuszának problematikája végighúzódik a névgyűjtések történetén is. SEBESTYÉN ÁRPÁD például azzal szembesült, hogy „A hétköznapi élet gyakorlatában rengeteg helymeghatározás hangzik el, és korántsem mindig a már bevett, megszilárdult név felhasználásával, hanem az egyén rögtönzése szerint, gyakran ugyanazon területre vonatkoztatva is más és más módon” (1960: 84). KOVÁTS DÁNIEL (2008: 23) és PÁSZTOR ÉVA (2013: 11) adattáraikba felvettek minden olyan nevet, mely „névszerű”, vagy amelyet az adatközlő névnek tekintett. Elméleti szempontból a jelenséghez tartozó nyelvi elemek a közszoji megjelölés, a körülírás és a tulajdonnévi státusz határán állnak. Ezért e nevek esetében is úgy jártam el, ahogyan az előző bekezdésben felvázolt csoport kapcsán: a vizsgálati korpusz összeállításakor e nevektől eltekintettem.

Mindezek alapján a helynévismereti analízis során a 60 év feletti korosztálytól összegyűjtött névkincset kérdeztem ki a névhasználóktól. Erre a döntésre

azért jutottam, mert ezeknek az adatközlőknek a névkincs szinte teljesen fedte egymást, és lényegében tartalmazta a település egész helynévállományát is. Döntésem helyességét utóbb az is bizonyította, hogy a határt jól ismerő további adatközlőktől sem kaptam újabb helynévi adatokat. Az így összeállított korpusz összesen 207 objektum megjelöléseként 269 elnevezést tartalmaz. A vizsgált névkincsből kizártam az intézményjellegű helyneveket (pl. *Iskola, Temető, Templom*). Az alábbiakban az így összeállt névállományt 100%-nak véve mutatom be azt, hogy az egyes adatközlők hány nevet ismertek vagy hallottak. Az elemzés során elsősorban az aktív névkincsre fókuszálok, tájékoztatásul ugyanakkor azoknak a neveknek az arányát is közlöm, amelyekről csupán hallottak az adatközlőim.

5. A helynévismereti vizsgálatok eredményei. A névismeret és az életkor összefüggései

5.1. A névismereti vizsgálatok eredményeit különböző szempontok szerint haladva mutatom be a következőkben. Elsőként az életkor szerinti csoportok adataiból leszűrhető tanulságokat vázoló fel (lásd a 2. táblázatot).

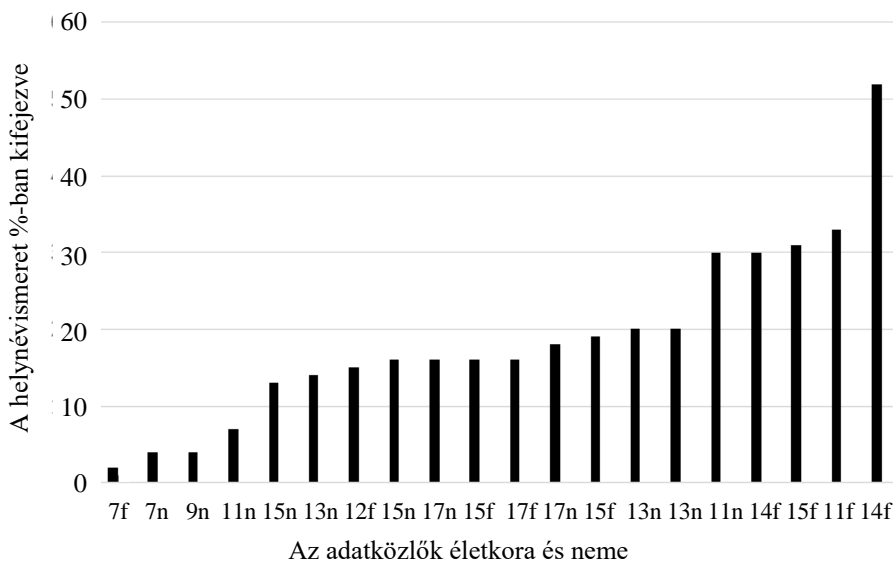
Korcsoport		Ismert nevek %	Hallott nevek %
1.	20 év alatt	18	6
2.	21–40 év	50	5
3.	41–60 év	63	7
4.	61 év fölött	81	2

2. táblázat: A névismeret korcsoportok szerint

A négy generációs csoport névismereti adatait összehasonlítva azt tapasztaljuk, hogy az ismert névkincs az életkornak (és ezzel összefüggésben az ismeretek, a szociális kapcsolatok, az élettér nagyságának stb.) a növekedésével egyenes arányban nő. A legfiatalabb adatközlők a nevek csupán közel egyötödét ismerik, míg a 21 és 40 év közötti névhasználók az összegyűjtött korpusz felének vannak birtokában. A következő korcsoport átlagosan majd az összes név kétharmadát tudja lokalizálni. A legöregebb generáció névismerete pedig a helynevek négyötödét öleli fel. Az egyének között ugyanakkor akár jelentős különbségekre is rávilágíthatunk, erre alább, az egyes korcsoportok részletes bemutatásánál térek ki.

5.2. Más kutatások eredményeivel is összhangban van az az itteni megfigyelés, hogy a legfiatalabb generáció van a legkevesebb név birtokában. Az 1. diagram azonban azt mutatja, hogy az egyes személyek között itt tapasztalható a névismeret terén a legnagyobb különbség.

A két szélső értékből azt láthatjuk, hogy egy kisfiú csupán a nevek 2%-át ismeri, ezzel szemben az egyik 14 éves megkérdezett a tépei névkincs felének van a birtokában. Nem meglepő módon a 10 éves kor alattiak rendelkeznek a legkisebb névismerettel, s az általuk ismert nevek jó része a belterületi utcák neveire korlátozódik. Ami viszont érdekesnek tűnhet, hogy a három kisgyerek közül a két lány helynévkincse nagyobb. A 10 év feletti névismerete jóval bővebb, s közöttük két viszonylag élesen elkülönülő csoportot figyelhetünk meg. Az egyik alcsoportnak viszonylag kevés névről van ismerete (20% alatt), míg a másik csoport (zömmel fiúk) 30%-nyi vagy annál is több helynevet ismer. Mi állhat e különbség hátterében?

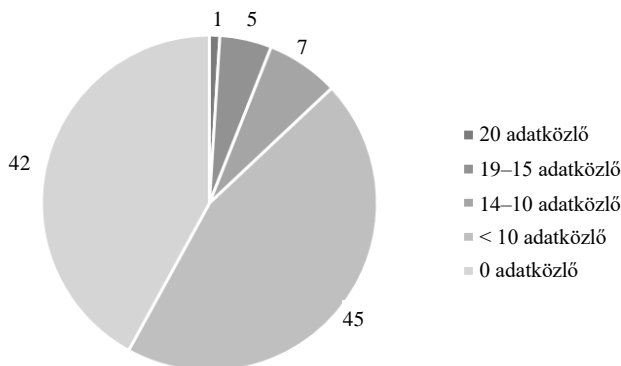
1. diagram: A 20 év alattiak névismerete (n = nő, f = férfi)

A téri fogalomrendszer a perceptuális bemenetekre épülő téri analízis eredményeképpen jön létre, s ugyanez elmondható az ezt leképező helynevek esetében is. Azok tehát, akik a határba szüleikkel, nagyszüleikkel kijárnak, nagyobb eséllyel sajátítják el a helyneveket. Az ő kognitív térképükön természetesen jóval több információ is kapcsolódik az egyes helyekhez (pl. a táj pontos képe, a föld minősége, valamilyen esemény, érzelmek stb.). A helynevek ismeretében azonban a másoktól származó, beszéd közben elsajátított ismeretek is fontos szerepet játszhatnak. Az egyik több nevet ismerő fiú például elmesélte, hogy szívesen tölt sok időt a nagyapjával, aki sokat mesél neki a régi életéről, fiatalkoráról. Az elhangzó történetek pedig számos helynevet is tartalmaznak, így ezek az ő kognitív térképébe is természetesen beépülnek.

A 20 év alattiak körében mindössze három olyan név van (az összes név 1%-a, lásd a 2. diagramot), amelyet mindenki ismer vagy hallott róla. Ez két utca neve (*Dózsa György utca*, *Felszabadulás utca*), valamint a *Halom-domb* (elhelyezkedésüket az 1. térkép szemlélteti). Ez utóbbi nevet azért ismeri és lokalizálni is tudja mindenki, mert télen ide járnak ki a gyerekek szánkózni. A megkérdezettek legalább kétharmada vagy annál többen (19–15 adatközlő) ismernek emellett még további utcaneveket (azonban nem az összeset), a település legnagyobb vizének a nevét (*Kálló*), valamint a *Békás* nevű földet, a *Görbe-kert* és a *Deák-tanya* elnevezéseket (5%). E neveknél kevésbé ismertek (14–10 adatközlő) további utcák nevei, valamint a *Horgas*, *Kálló-köz*, *Dögtemető*, *László-tanya*, *Kis-erdő*, *Makkos-erdő*, *Mérges*, *Péterszegi út*, *Gáztelep*, *Gázcseretelep* helynevek (7%). A 20 év alattiaknak kevesebb mint a fele ismeri a névállomány további 45%-át, egyetlen személy sem ismeri viszont a nevek 42%-át.

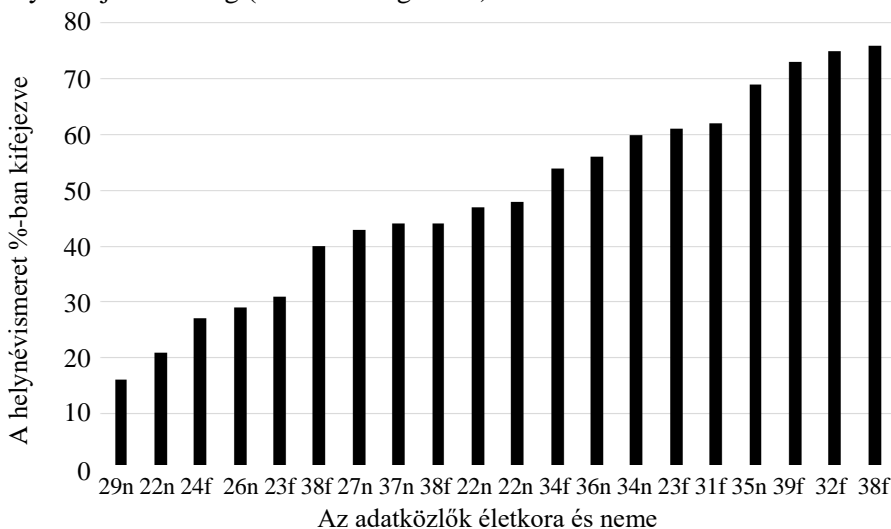
1. térkép: A 20 év alattiak körében mindenki által ismert helyek

2. diagram: A névismeret megoszlása a névkészlet szempontjából a 20 év alatti korcsoportban

A korábbi kutatások az alapnévkincs terminust használták azoknak az elnevezéseknek a leírására, amelyeket a megkérdezett csoport több mint 70%-a ismert. Az általam vizsgált 20 fős generációs csoportokban én magam azokat a neveket sorolom az adott korosztály alapnévkincsébe, amelyeket az adatközlők 75%-a, azaz legalább 15-en ismernek. Mint a fenti ábrából kiolvasható, a legfiatalabb korcsoportban az alapnévkincs pusztán a nevek 6%-át teszi ki, elhelyezkedésükre pedig jellemző, hogy az általuk jelölt helyek a falu belterületéhez közel fekszenek.

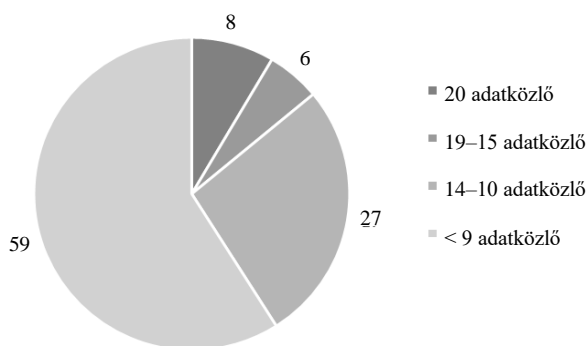
5.3. Vizsgálataim azt mutatják, hogy a 21 és 40 év közötti adatközlők jóval több nevet ismernek, mint a 20 év alattiak. Amennyiben átlagot szeretnénk vonni, azt tapasztaljuk, hogy e korcsoport kognitív térképén az összegyűjtött névállomány fele jelenik meg (lásd a 3. diagramot).

3. diagram: A 21 és 40 év közöttiek névismerete (n = nő, f = férfi)

E csoporton belül is jelentős különbségeket tapasztalunk azonban az adatközlők által ismert nevek számában, ami elsősorban minden bizonnyal életmódbeli, valamint foglalkozásbeli eltérésekkel magyarázható. A legkevesebb nevet ismerők (a 30% alatti névismerettel jellemezhetőek) szinte semmiféle kapcsolatban nincsenek a határral, míg a 75% körüli névismereti aránnyal rendelkezők a mai napig a földből élnek: ide tartozik például a falu fő gazdálkodója is. Ez utóbbi réteg névtudásában összegződik a névközösség egészében ténylegesen használatban lévő névkincs.

Az adatközlők közül ebben a csoportban a falu lelkészét emelném ki, aki ennek az átlagnak teljes mértékben megfelel az 54%-os névismereti értékével. A korábbi gyűjtések és névismereti kutatások szigorúan tősgyökeres helybelieket vontak be a vizsgálatokba, jómagam egy-egy esetben azonban eltértem ettől. A tépei lelkész 2004 óta szolgál a településen, a kérdőív pedig azt mutatja, hogy e rövid idő alatt is igen sok helynevet ismert meg: névkincsének az összetétele sem tér el különösebben a többi megkérdezettétől. Arra a kérdésre, hogy hogyan sajátította el a neveket, azt a választ kaptam, hogy a helyi öregektől számtalan történetet hallott a falu életéről, történetéről, emellett szívesen olvasgatta a régi okiratokat is, nézegette a faluról készült térképeket, stb. A mindennapos kommunikáció során is kerültek elő természetesen helynevek, melyeket a lelkész kérésére azonosítottak az itt élők. Ez a példa jól alátámaszthatja a fiatalabbakkal kapcsolatban mondottakat, azt tudniillik, hogy a hellyel való aktív kapcsolat mellett más forrásokból is táplálkozhat a névismeret, s ezek közül az egyes esetekben más-más körülmény válhat dominánssá.

4. diagram: A névismeret megoszlása a névkészlet szempontjából a 21 és 40 év közötti korcsoportban

Bár átlagosan viszonylag sok névnek vannak a megkérdezettek a birtokában, az igencsak meglepő, hogy az összes név kevesebb mint egytizedét (8%, lásd a 4. diagramot) ismeri e korcsoportban mindenki: elsősorban az utcák ma használatos nevei, valamint a falu vizének, a faluból kivezető útnak és a nagyobb hidaknak a

nevei tartoznak e csoportba. Az olyan nevek száma, amelyet ugyancsak többen (15–19 adatközlő) ismernek, még ennél is kevesebb: minden huszadik név tartozik csupán ide (6%). Amennyiben elhelyezkedésük vagy az általuk jelölt helyfajták alapján próbálunk valamiféle mintázatot találni az ismertebb nevek körében, nemigen járunk sikerrel. A nevek több mint egynegyedét (27%) az adatközlőknek legfeljebb a fele ismeri. A helynevek majd kétharmada (59%) azonban e korosztály fele számára ismeretlen. Az olyan nevek között, amelyeket senki sem ismer, hidak, kutak, gátak neveivel találkozunk, illetve az utcák régi elnevezéseiről sem tudnak e korcsoport tagjai. Emellett igen sok földterület neve szerepel még a 21–40 évesek közül senki által nem ismert nevek körében.

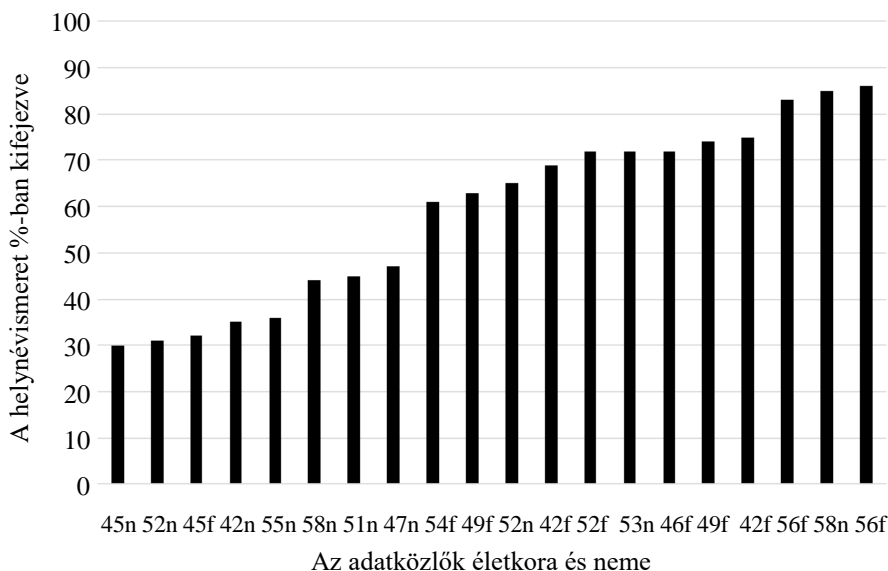
2. térkép: A 21 és 40 év közöttiek körében mindenki által ismert helyek

A 21 és 40 éves kor közöttiek alapnévkincsébe ugyanakkor jóval több nevet sorolhatunk, mint az előző korcsoport esetében: az összes név 14%-a tartozik ide. Mindenki által ismert elnevezések az *Ady Endre u.*, *Bajcsy Zsilinszky u.*, *Béke u.*,

Bocskai u., Dallasz-tanya, Dózsa Gy. u., Öreg-kert, Vén-kert, Péterszegi híd, Péterszegi út, Petőfi u., Rákóczi u., Sertéstelep, Szakadék, Szalányos 1., Szalányos 2., Szalányos-híd, Táncsics u., Téveszközpont ~ Téveszudvar, Vályogvető gödör, Zug u. (elhelyezkedésüket a 2. térkép szemlélteti, a többnevű helyek csupán egy jelet kapnak a térképen).

Azok a nevek, amelyek ennél kisebb mértékben, de még mindig a generációs csoport 75%-ának ismerősek, a következők: *Ácé, Deák-tanya, Békás, Békás-föld, Békás-lapos, Sugárút, Tanítóföld, Tilalmas, Tag-erdő, Tó-hát, Tó-hát-híd, Tó-hát-kút, Olsó-kút, Solymosi-föld, Tikász-föld*. Az ismert helynevek által jelölt denotátumok többnyire a belterülethez közel helyezkednek el, azonban a külterület egy-egy nagyobb dűlője, objektuma (pl. híd) is szerepel az alapnévkincsben.

5.4. A harmadik korcsoport adatközlői (a 41–60 év közöttiek) egyaránt sok nevet ismernek, az átlagot tekintve (63%) bő egynolcaddal több nevet tudnak lokalizálni, mint a 21 és 40 év közötti megkérdezettek (50%). Ettől az átlagértéktől néhány adatközlő jelentősen eltér (lásd az 5. diagramot), így célszerű ennek az okait megvilágítani.

5. diagram: A 41 és 60 év közöttiek névismerete (n = nő, f = férfi)

A 40% alatti értéket mutató adatközlők leginkább foglalkozásuknál fogva nem ismerik olyan jól a határt, ugyanis közöttük találunk tanítónőt, a szociális otthonban dolgozó szakácsnőt, gondozót, önkormányzati karbantartót. Ebbe a sorba tartozik a helyi boltban dolgozó nő is. Az ő példája újfent azt szemléltetheti, hogy a névismereti vizsgálatokban a helybéliség kritériumát nem lehet kizárólagossá

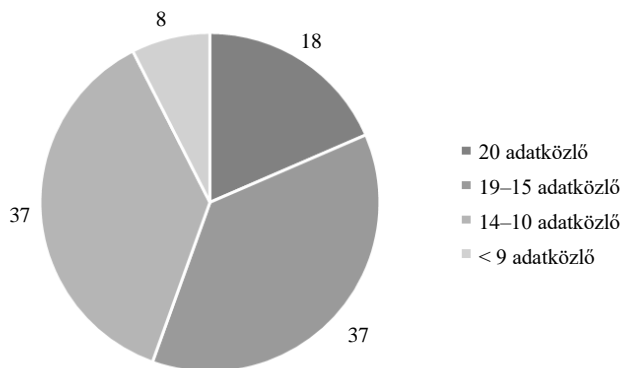
tenni. Ő ugyanis nem tépei, és nem is Tépén lakik, azonban 28 éve dolgozik a faluban, s megfigyeléseim azt mutatják, hogy igen élénk kapcsolatban áll a helybeliekkel. Ez pedig arra is lehetőséget nyújtott számára, hogy tekintélyes számú helynevet elsajátítson.

A foglalkozásnak a névismeretet nem közvetlenül befolyásoló voltára további példát is találunk anyagomban: a helyi könyvtáros asszony ugyanis hivatása ellenére is igen sok nevet ismer, köszönhetően annak, hogy földjük volt, s gyakran járt ki a határba dolgozni.

Feltűnő azonban, hogy kiemelkedően magas azoknak a neveknek a száma, amelyekről csak hallottak a megkérdezettek. Ez leginkább azt a periférikus névteveget foglalja magában, amely eltűnőben van a mindennapi használatból.

Nemcsak a névismeret általában, hanem a mindenki által ismert nevek száma is jóval magasabb az előző két korcsoport adataihoz képest: a nevek majd egyötöde (18,5%, lásd a 6. diagramot) minden megkérdezett névtérképén helyet kapott. E nevek közé olyan új nevek kerültek a már fentebb említetteken túl, melyek tanyák elnevezései, a belterülethez igen közel eső területek, valamint az utak menti földek nevei. A csoportba tartozó neveket összehasonlítva az előző generáció hasonló státuszú (tudniillik mindenki által ismert) elnevezéseivel azt tapasztalhatjuk, hogy a 41 és 60 év közöttiek két elemtől eltekintve minden olyan nevet ismernek, amely megvan a náluk fiatalabbak névkincsében is.

Az összes elnevezés egyharmadánál valamivel több név (37%) igen magas arányban szerepel az adatközlők névkincsében: a megkérdezettek legalább 75%-a (19–15 adatközlő) ismeri ezeket. A névkincs ugyanekkora részét (37%) pedig a névhasználók fele-kétharmada ismeri (14–10 lakos). A nem vagy alig ismert nevek között (8%) egy-két híd és gát neve szerepel, valamint ide tartoznak az egykori tulajdonosokról elnevezett földek nevei is.

6. diagram: A névismeret megoszlása a névkészlet szempontjából a 41 és 60 év közötti korcsoportban

Az előző korcsoportba tartozók névismeretével összehasonlítva ebben a korosztályban azt tapasztalhatjuk, hogy jelentősen megugrik az alapnévkincshez tartozó elnevezések száma: a nevek több mint felét (55%) ismeri az adatközlők legalább 75%-a.

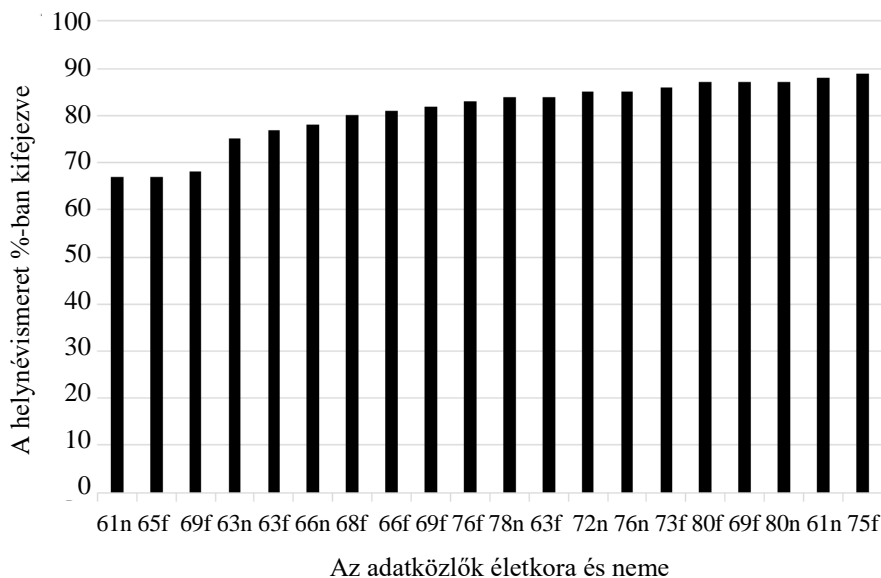
Az ismert nevek által jelölt helyek egyenletesen oszlanak meg a külterületen is, jelentősebb hiányt a déli határrészen észlelhetünk. A korcsoport egésze ismeri az *Ácé*, *Ady Endre u.*, *Bajcsy Zsilinszky u.*, *Békás*, *Békás-föld*, *Békás-lapos*, *Béke u.*, *Bocskai u.*, *Dallasz-tanya*, *Deák-tanya*, *Dózsa Gy. u.*, *Felszabadulás u.*, *Fő u.*, *Gázcseretelep ~ Gáztelep*, *Görbe-kert*, *Gyalmos*, *Gyulai-föld*, *Halom-domb*, *Kapás*, *Két-kert köze*, *Kistemető*, *Kossuth u.*, *Major u.*, *Mérges*, *Mérges-kert*, *Mérges-tábla*, *Mester u.*, *Nagy u.*, *Olcsó-kút*, *Öreg-kert ~ Vén-kert*, *Pedagógusföld*, *Péterszegi híd*, *Péterszegi út*, *Petőfi u.*, *Rákóczi u.*, *Sertéstelep*, *Szakadék*, *Szalánnyos*, *Szalánnyos-híd*, *Tag-erdő*, *Táncsics u.*, *Tanítóföld*, *Téveszközpont ~ Téveszudvar*, *Tó-hát*, *Zug u.* elnevezéseket (elhelyezkedésüket a 3. térkép szemlélteti).

3. térkép: A 41 és 60 év közöttiek körében mindenki által ismert helyek

Emellett az elnevezések több mint egyharmada is az alapnévkincs részét képezi: *Ácé-telep, Alsó-Tó-hát, Baricsa-dűlő, Baricsa-tanya, Bika-erdő, Bika-kút, Bika-legelő, Bika-zug, Bíró-nyilas, Cigány-ér, Csárda-lapos, Disznó-kút, Dögtemető, Dögtemető-lapos, Eklézsia-föld, Epres-erdő, Farkas-tanya, Fegyverneki-tanya, Felső-Tó-hát, Gál-lapos, Gát halma, Gát halma nádas, Gát halma rét, Gyalmos-híd, Gyulai-erdő, Gyulai-gát, Gyulai-kút, Hajnal u., Halom alja, Halom-kút, Halom-lapos, Hármashatár, Kálló-alj, Kálló-köz, Kálló völgye, Karajános, Kati-ér, Kati-kút, Kertközi-kút, Kert-zug, Kis-erdő, Kőkényes, Körtvélyes, Község-föld, Külső-Ácé, László Ernő tanyája, László-kút, László-kút dűlő, László-tanya, Legény-dűlő, Lenin u., Makkos-erdő, Mély-Horgas, Mérges-domb, Mintalegelő, Nagy-gát, Nagy Szalányos-lapos, Nagy-Tó-hát, Nyárfás, Rektor-föld, Solymosi-föld, Sugárút, Szalányos, Szántó Géza földje, Szerfás-erdő, Tikász-föld, Tikász-kút, Tikász-kút-dűlő, Tikász-tanya, Tilalmas, Tó-hát-híd, Tó-hát-kút, Uraság-föld, Uraság-lapos, V. Szabó-föld, Vályogvető gödör, Vonal.*

5.5. A korábbi kutatások eredményeivel összhangban van az a megfigyelésem is, hogy a legidősebb generáció tagjai ismerik a legtöbb nevet: átlagosan a nevek 81%-ának vannak a birtokában (lásd a 7. diagramot).

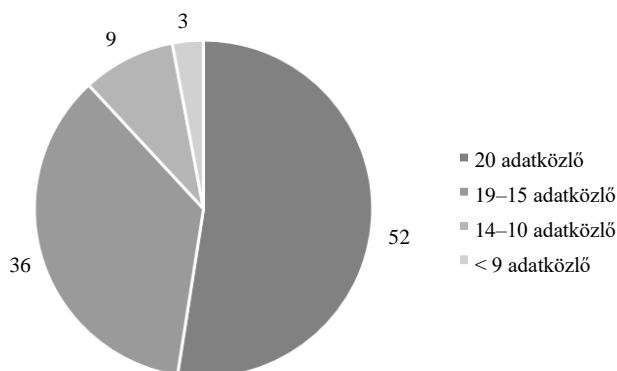

7. diagram: A 61 év felettiek névismerete (n = nő, f = férfi)

Az előző három generáció névismeretétől abban tér el a tudásuk, hogy olyan neveket is ismernek, melyekhez ma már nem kapcsolódik objektum, vagy a denotátum más nevet kapott. A teljes tépei névkincset természetesen az idősebbek

sem birtokolják, sok esetben tapasztaltam azt, hogy az utcák újabb neveit már egyáltalán nem ismerik.

Részletesebben elemezve ennek a korcsoportnak a névismeretét azt tapasztaljuk, hogy minden második nevet (52%, lásd a 8. diagramot) minden megkérdezett ismert. A teljes névanyag további 36%-a igen széles körben ismert: 19–15 adatközlő névtérképe tartalmazza. A nevek majd egytizedét (9%) pedig 14–10 lakó ismeri és tudja lokalizálni is, emellett egy maroknyi név (3%) az, amely csupán néhány személy névkincsében szerepel.

8. diagram: A névismeret megoszlása a névkészlet szempontjából a 61 év feletti korcsoportban

Ugyancsak érdekes megfigyelésre juthatunk akkor, ha az adott generáció alapnévkincsét is megvizsgáljuk. A nevek bő felét ismeri a megkérdezettek mind-egyike (elhelyezkedésüket a 4. térkép szemlélteti), a nevek több mint egyharmada pedig 75%-os ismertség felett áll. Az alapnévkincs körükben tehát a nevek 88%-át foglalja magába. Az előző generációk névismeretével összehasonlítva azt láthatjuk, hogy míg mások csupán egyes dűlők egészleges nevét ismerik, addig az idősebb korosztály tagjai a részterületek megnevezéseinek is a birtokában vannak. E nevek a területek még pontosabb azonosítására szolgálnak, s differenciálódással jöttek létre. Ide tartoznak például az *Ácé* és *Külső-Ácé*; *Vonal* és *Külső-Vonal*, *Belső-Vonal*; *Tó-hát* és *Alsó-Tó-hát*, *Felső-Tó-hát* elnevezések. Az előző korcsoport minden tagja által ismert helynevek 78%-át ismerik a legidősebbek.

Az alapnévkincs felsorolásakor e generáció kapcsán érdekesebbnek bizonyulhat azoknak a neveknek a közreadása, amelyek kevésbé ismertek körükben: *Avar-árok*, *Béla hídja*, *Csendőr-cikkely*, *Csürhe-kút*, *Csürhe-part*, *Erzsébet-domb*, *Kákás-lapos*, *Kerek-kút*, *Kerek-rét*, *Kis Lajosné hídja*, *Kis-Sóskút*, *Köles-föld*, *Nádas-árok*, *Papp Sándor-lapos*, *Rákosi Mátyás u.*, *Sásos-lapos*, *Tóth András-lapos*, *Tyúkerdő*.

4. térkép: A 61 év felettiek körében mindenki által ismert helyek

5.6. A helynévismeret korcsoportonkénti vizsgálata azt mutatja, hogy az életkor előrehaladtával egyre több nevet ismernek az adatközlők (lásd a 2. táblázatot). Ez másfelől viszont azt jelenti, hogy a tépei névközösség tagjai generációról generációra egyre kevesebb helynevet sajátítanak el, s ez minden bizonnyal a helynévkincs elvesztéséhez vezet. Ezt a hipotézisünket azonban egyelőre nem tekinthetjük bizonyítottnak. Vizsgálatunk ugyanis nem tudja felfedni, hogy csupán életkori különbségek vannak a jelenség háttérében, vagy valódi helynévhasználati–helynévváltozási folyamatokat láthatunk. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a helynévismeret birtokába tanulási folyamat révén jutnak a nyelvhasználók, ami elvileg soha nem zárul le az egyén életében sem, de az intenzitása sok körülménytől függ. Az a gyanúnk azonban, hogy a fiatalabb generációkba tartozók többsége — élethelyzetének megváltozásából következően — az idősebbek által ismert névkincsnek már csak egy kisebb szeletét fogja elsajátítani.

E kérdés megítéléséhez a látszólagos idő–valóságos idő fogalmakat hívom segítségül. „A látszólagos idő koncepciója az életkor és a generáció fogalmán

alapul. E két egymással összekapcsolódó fogalom alkotja a konstrukció alap-egységeit, amelyek által a jelenben megfigyelt különbségeket időben zajló folyamatként, azaz történeti változásként lehet azonosítani, ha a különbségek eltérő életkorú vagy életkori csoportba tartozó nyelvhasználók között lépnek fel.” (BODÓ 2013: 8). Az életkor szerinti csoportok helynévismeretében tapasztalt igen jelentős eltérés nem jelent feltétlenül generációs változást: az életkor előrehaladtával a helynévismeret ugyanis változhat. A bekövetkezett változások mérése adhat valódi információt számunkra arról, hogy valóban a helynévkincs elvesztéséről, illetve milyen mértékű elvesztéséről beszélhetünk, vagy pedig az életkorral előre haladva természetes módon gyarapodik ilyen mértékben az egyén névismerete. Ennek megismeréséhez azonban valóságos időből származó vizsgálatokat kell végeznünk. Ez történhet oly módon, hogy a látszólagos időből származó eredményeket korábbi kutatásokból származó adatokkal vetjük össze. A másik módszer pedig a követéses vizsgálat, mely során a kutatást részlegesen vagy teljes egészében megismételjük. A valóságosidő-vizsgálatok történhetnek úgy, hogy megegyező életkorú adatközlőket vizsgálunk: ez a trendvizsgálat; emellett törekedhetünk arra is, hogy ugyanazokkal az egyénnel ismételjük meg a mérést, akikkel korábban tettük: ezt nevezzük panelvizsgálatnak. Magától értetődő módon mindkét vizsgálati módszernek megvannak a maga előnyei és hátrányai, így az a legcélravezetőbb, ha a kettő ötvözetét alkalmazzuk. (Lásd bővebben BODÓ 2013: 8–16.)

A jövőbeni szocioonomasztikai kutatások egyik kiemelt feladata tehát az, hogy olyan valóságosidő-vizsgálatokat végezzenek el, amelyek az életkori különbségeken túlmenően a generációs változások folyamatára világítanak rá. Mivel a korábbi helynévismereti elemzések szinte kivétel nélkül pusztán a hagyományos helynévgyűjtések melléktermékeiként fogalmazódtak meg, az új kutatásoknak a korábbi adatokkal való összevetése nem tűnik célszerűnek. Ebből adódóan a jelenleg folyó, illetve a jövőbeni kutatásokat lenne célszerű megismételni. BAILEY és munkatársai ehhez a következő módszertani útmutatást adják (1991): 1. minimum 10 évnek kell a két vizsgálat között eltelnie, 2. azonos változókat mérjünk, 3. azonos alapsokaságból kell kiválasztani az adatközlőket, 4. a módszereknek azonosnak vagy legalábbis egymással összemérhetőnek kell lenniük. BODÓ CSANÁD ehhez még hozzáteszi ötödik feltételként azt is, hogy a felmérésbe több generációt kell bevonni (2013: 55).

6. A névismeret nemek szerinti megoszlása

A korábbi helynévismereti kutatások mindig vizsgálták a nemek² közötti eltéréseket is, így nekünk is érdemes erre a szempontra is kitérnünk (lásd a 3. táblázatot).

² Érdemes megjegyezni azonban azt is, hogy a szociolingvisztikai kutatásokban a nem kérdésének megközelítése nem egységes: a vizsgálatokban ugyanis számolhatunk a biológiai nem fogalmával, ezenkívül azonban elemzésünk alapja lehet a társadalmi nem is.

Korcsoport		Nő		Férfi	
		Ismert nevek %	Hallott nevek %	Ismert nevek %	Hallott nevek %
1.	20 év alatt	14,8	5,0	22,0	7,4
2.	21–40 év	46,4	7,0	54,0	4,8
3.	41–60 év	49,4	8,5	68,7	5,5
4.	61 év fölött	81,0	2,0	81,0	1,8

3. táblázat: A névismeret nemek szerinti megoszlása

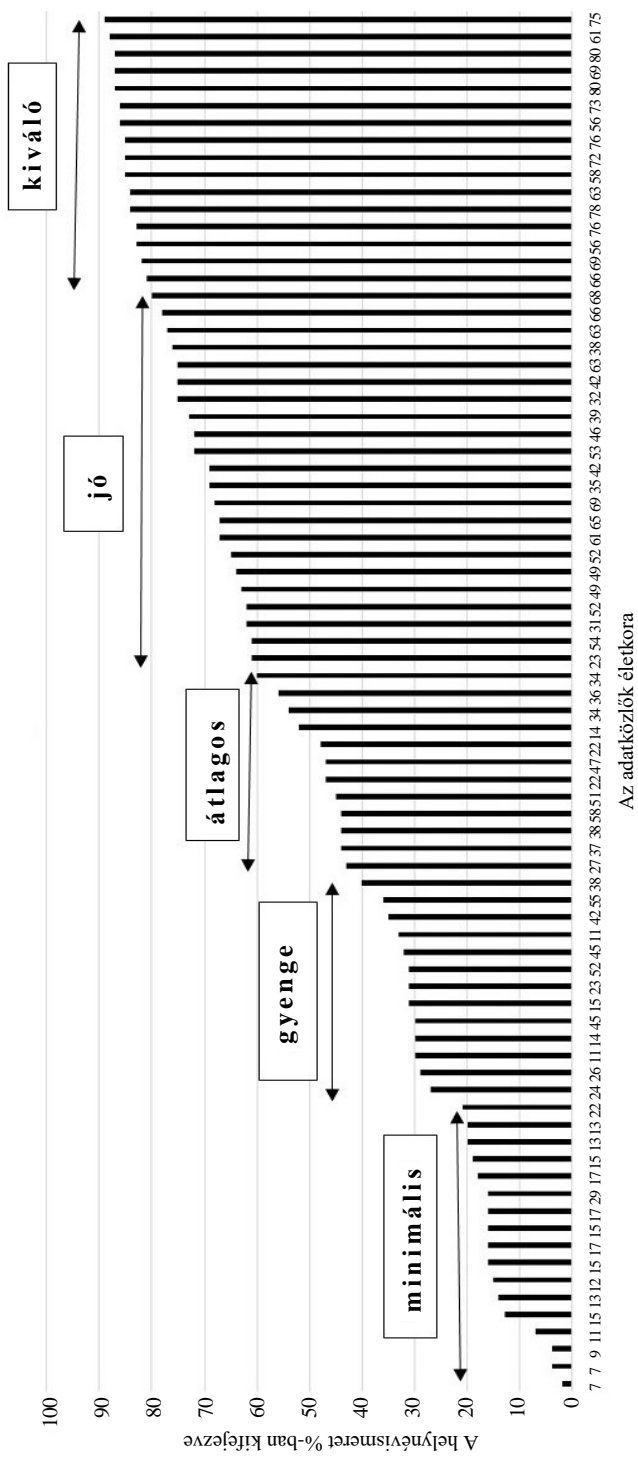
Az általános vélekedés és a korábbi felmérések szerint a férfiak általában több nevet ismernek. A tépei tapasztalatok szintén ezt látszanak alátámasztani. Az első három korcsoportban a nők 8–19%-kal kevesebb nevet ismernek, a legnagyobb különbség a 41 és 60 év közötti korcsoportban tapasztalható. Érdekes ugyanakkor megfigyelni azt is, hogy a két középső korosztálynál, ahol a legnagyobb különbség mutatkozik a névismeretben a férfiak javára, a nők passzív névismerete viszonylag magas fokú. A legidősebb generáció körében viszont eltérést nem is érzékelhetünk. Ez minden bizonnyal a lakosok korábbi életmódjával függ össze, hiszen e korosztályból mindannyian, nők és férfiak egyaránt szoros kapcsolatban voltak, vannak a Tépe körüli földekkel.

7. Névismereti csoportok

Érdemes körüljárni azt a kérdést is, hogy a helynévismeret fokát tekintve milyen csoportok jelölhetők ki az adatközlők körében. A 9. diagram az összes megkérdezett helynévismereti százalékszámát mutatja.

Amennyiben általánosan használható kategorizációs rendszert kívánunk felállítani, úgy célszerűbb az adott közösség értékeitől elszakadva tekinteni a kérdésre. Ezért öt fokozatú skálát alkalmazva 20%-os értékhatárt jelöltem ki az egyes csoportok körülhatárolására. Így a 20% alatti értékkel rendelkező adatközlők helynévismeretét minimálisnak tekintem, s a 21 és 40% közötti névismeret gyenge minősítést kap. Átlagos helynévismeretről a 41 és 60% közötti értéknél beszélek. A következő 20%-os sávba tartozók névismerete jó, azok pedig, akik a helynévkincs négyötödének vagy annál nagyobb részének vannak a birtokában, kiváló helynévismerettel rendelkeznek.

A megkérdezett tépei lakosok körében kicsivel több mint az adatközlők egyharmadának (37,5%) a névismerete nem éri el az átlagos szintet. Az oszlopdiagram vízszintes tengelye az adatközlők életkorát mutatja: ezt a tényezőt a fókuszba állítva azt figyelhetjük meg, hogy a legfiatalabb generációs csoportba tartozók mellett a 21 és 60 év közötti korosztályok tagjai is képviseltetik magukat az átlag alatti névismerők körében. 12 adatközlő (15%) helynévismeretét tekinthetjük átlagosnak: e réteg életkorbeli összetétele is igen színesnek mondható. A tépei felmérés

9. diagram. Az adatközlők csoportjai a névismertet alapján

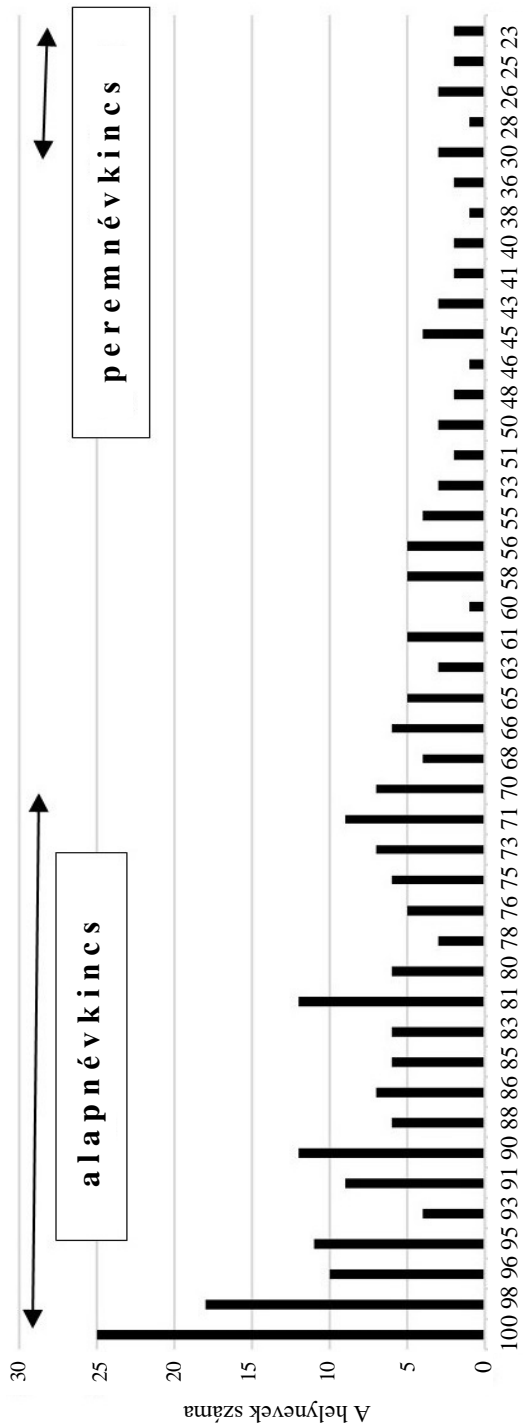
azt mutatja, hogy majdnem minden második egyénnek jó (27,5%) vagy kiváló (20%) a helynévismerete. A jó helynévismerettel bíró lakosok között zömében 40 évnél idősebb adatközlőket találunk. Az ennél fiatalabbak munkájuk miatt mindannyian szoros kapcsolatban vannak a külterülettel. A kiváló névismerők Tépén szinte kizárólag (egy kivételtől eltekintve) a negyedik generációs csoport tagjai.

A bemutatott csoportok által ismert helynévállomány összetétele iránymutatóul szolgálhat ahhoz, hogy árnyaltabb képet kapjunk az egyes csoportok névismeretéről. A minimális névismerettel rendelkező adatközlők csupán a legszűkebb életterük elnevezéseit ismerik, azonban azt sem mindet. Jórészt a legfiatalabb korosztály képviselőit találhatjuk meg e csoportban. A valamivel több nevet ismerő, gyenge névismerettel rendelkezőkről szintén megállapíthatjuk, hogy a szűkebb életterükben meglévő neveken túl nemigen ismernek mást. Mindkét csoport tagjainak névismerete zömmel a belterületi nevekre korlátozódik. Ezzel szemben az átlagos névismeretű lakosok a külterület nagyobb egységeinek a helyneveit is képesek lokalizálni. A jó névismeret ismérve az egyenletes és sokkal aprólékosabb, részletesebb helynévismereti tudás, míg a kiváló névismerők évekre visszamenően is fel tudják eleveníteni a helyek kiveszőben lévő elnevezéseit is, s névismeretük (majdcsak) lefedi a teljes névanyagot.

8. A névkincs megoszlása a névismeret szerint

A helynévismereti vizsgálat másik összetevőjét maguk a helyek és elnevezéseik adják, így célszerű elemzés tárgyává tenni azt a kérdést is, hogy milyen neveket ismernek jobban vagy kevésbé jól az adatközlők. Noha a névismeret dinamikusan változó jellemzője az egyének általában is, tehát az adatközlők által birtokolt helynévkincs változik (azaz „folyamatosan” tanulunk és felejtünk el neveket), mégis jobbnak láttam a legfiatalabb korosztály adatait ebből az elemzésből kizárni. Főképp azért, mert ideális esetben az ő névismeretükben várható a legnagyobb változás annak megfelelően, hogy a világról való tudásuk és ennek tükrözőjeként a nyelvi ismereteik is igen gyorsan bővülnek.

A helyneveket a névismeret alapján bemutató 10. diagram vízszintes tengelyén azt láthatjuk, hogy az adatközlők hány százaléka ismeri a helynevet, míg a függőleges tengely az adatközlők megadott százaléka által ismert elnevezések számát jelöli. Azaz például 25 olyan nevet találhatunk a tépei névkincsben, melyet a 20 és 60 év közöttiek mindegyike (100%) ismer, 23 elnevezés a helyiek 98%-ának névtérképén szerepel, stb. A lakosok több mint 70%-a által ismert tartományba, azaz az alapnévkincsbe — amint az ábrán is látható — a nevek 64%-a tartozik. A peremnévkincs (a lakosok 30%-a által nem ismert csoport) ezzel szemben csupán 4%-nyi nevet tartalmaz.

A helynevet ismerő adatközlők aránya %-ban

10. diagram: A helynevek megoszlása a helynévismeret alapján

Az alapnévkincsbe tartozó nevek közé sorolhatjuk az *Ácé, Ácé-telep, Ady Endre u., Alsó-Tó-hát, Bajcsy Zsilinszky u., Baricsa dűlő, Baricsa-kút, Baricsa-tanya, Békás, Békás-föld, Békás-lapos, Béke u., Békési-dűlő, Békési-föld, Békési-tanya, Bika-erdő, Bika-kút, Bika-legelő, Bika-zug, Bíró-nyilas, Bocskai u., Cigány-ér, Csárda-lapos, Csetreki-föld, Csonka-kút, Dallasz-tanya, Deák-tanya, Disznó-kút, Dózsa Gy. u., Dögtemető, Dögtemető-lapos, Eklézsia-föld, Epres-erdő, Fábrián-föld, Farkas-tanya, Fegyverneki-tanya, Felső-Tó-hát, Felszabadulás u., Fő u., Gál-lapos, Gát halma, Gát halma nádas, Gát halma rét, Gázcsere-telep, Gáztelep, Görbe-kert, Gyalmos, Gyalmos-híd, Gyulai-erdő, Gyulai-föld, Gyulai-gát, Gyulai-kút, Hajnal u., Halom alja, Halom-domb, Halom-kút, Halom-lapos, Hármashatár, Hármashatár-domb, Homokgödör, Horgas, Horgas-alja, Horgas-híd, Hunyadi u., Imre sor, Jegyző-föld, Jegyző-tanya, József Attila u., Kálló, Kálló alja, Kálló-köz, Kálló völgye, Kapás, Karajános, Kati-ér, Kati-kút, Kertközi-kút, Kert-zug, Két-kert köze, Kis-erdő, Kis-Kubik, Kistemető, Kossuth u., Kökényes, Körtvélyes, Község-föld, Külső-Ácé, Külső-Vonal, László Ernő tanyája, László-kút, László-kút dűlő, László-tanya, Legény-dűlő, Lenin u., Major u., Makkos-erdő, Mély-Horgas, Mérges, Mérges-domb, Mérges-kert, Mérges-tábla, Mester u., Mintalegelő, Nagy-szik-lapos, Nagy u., Nagy-gát, Nagy-Kálló, Nagy-Tó-hát, Nyárfás-erdő, Ó-Kálló, Olcsó-kút, Öreg-kert, Parti-föld, Pedagógusföld, Péterszegi híd, Péterszegi út, Petőfi u., Rákóczi u., Rektor-föld, Sertéstelep, Solymosi-föld, Sugárút, Szakadék, Szalányos, Szalányos-híd, Szalmás-kert, Szántó Géza földje, Szerfás-erdő, Tag-erdő, Táncsics u., Tanítóföld, Tévesközpont, Téveszudvar, Tikász-föld, Tikász-kút, Tikász-kút dűlő, Tikász-tanya, Tilalmas, Tó-hát, Tó-hát-híd, Tó-hát-kút, Tölgyes-erdő, Uraság-föld, Uraság-lapos, Vadász-föld, Vályogvető gödör, Vén-kert, Vonal, V. Szabó-föld, Zug u. elnevezések.*

A peremnévkincs elemei pedig a következők: *Avar-árok, Béla hídjá, Csendőrcikkely, Erzsébet-domb, Kis Lajosné hídjá, Köles-föld, Papp Sándor-lapos, Sásos-lapos.*

9. Közösségi névismereti térkép

A helynevek és ismertségi fokuk megoszlását látva joggal merül fel a kérdés, hogy létezik-e közösségi névismereti térkép. Ennek a megválaszolásához érdemes először a névközösség fogalmát körüljárunk. HOFFMANN ISTVÁN, aki a helynévadás és ebből adódóan a helynévkutatás természetes egységének a települést tartja, névközösségként egy-egy viszonylag kisebb település lakosságát tekintti (1993/2007: 39). Jómagam egy korábbi írásomban ezzel kapcsolatban így fogalmaztam: „A névközösség fogalmán olyan virtuális csoportot értek, amelynek tagjai többé-kevésbé ugyanazzal a helynévkinccsel rendelkeznek, s ezekhez a helynevekhez hasonló mentális leképződések, valamint névhasználati szabályok

kapcsolódnak” (GYÖRFFY 2011: 40). PÁSZTOR ÉVA pedig az élőnyelvi gyűjtései tapasztalataként a következőket vonta le: „a nagyobb kiterjedésű határral rendelkező településeken inkább a határ egy-egy részével kapcsolatban lévőknékinthetők — a névismeretük egybeesése okán — egy-egy névközösség tagjainak” (2013: 136). Egy település teljes helynévkincsét pedig az egyes névhasználók „névtudás-összességének” nevezi (137).

A funkcionális nyelvfelfogás értelmezése szerint „A teljes nyelvközösség (az egy nyelvet beszélő társadalom, nép) számos beszélőközösség hálózata.” (LADÁNYI–TOLCSVAI NAGY 2008: 27). Ennek megfelelően úgy vélem, hogy a névközösség (legyen az bármilyen méretű, szerkezetű, típusú helység névközössége is) számos névhasználó közösség hálózatából jön létre. Névhasználó közösségnek azokat a csoportokat tekinthetjük, amelynek tagjai tényleges, mindennapi kommunikációs kapcsolatban állnak egymással, térismeretük pedig a világnak nagyjából azonos részletére vonatkozik. A tényleges kommunikációs kapcsolat beemelését a definícióba azért tartom fontosnak, mert például esetemben attól még, hogy ismerem Tépe helyneveit, nem tartozom a tépei névközösséghez.

A névközösséget alkotó csoportok tagjainak a száma igen eltérő lehet. A tagjai életkoruk, foglalkozásuk, családi kapcsolataik, lakhelyük alapján jól leírhatók lehetnek, azonban szociológiai, sőt nyelvi tekintetben sem feltétlenül alkotnak homogén csoportot. Fontos továbbá szem előtt tartanunk azt is, hogy egy-egy egyén számos névhasználó közösségnek is a tagja egyidejűleg.

A kapcsolati hálózat sűrűsége összefügg a település nagyságával is, így értelemszerűen minél kisebb a település, annál nagyobb a valószínűsége annak, hogy lakói között intenzívebb a kapcsolat, ebből kifolyólag pedig az ott élők névismerete is közel hasonló mintázatot mutat. Minél nagyobb a település, arányaiban annál kevesebb személlyel állunk kapcsolatban, s egy átlagos névhasználó a szűkebb életterén kívül az egész településről csak viszonylag kevesebb nevet ismer. Ez alól kivételt képeznek természetesen az ún. névmesterek, akik foglalkozásuknál fogva jó névismerők.

Ahogy a magyar nyelvközösség fogalmával is számolunk, még akkor is, ha „a magyar nyelv” nem létezik egyik beszélő fejében sem, feltételezhetjük, hogy ugyanígy beszélhetünk Tépe, a Hajdúhát, Magyarország stb. névközösségéről is.

HOFFMANN ISTVÁN a magyar nyelvű névközösségen a kisebb-nagyobb névközösségeknek a lazább-szorosabb kapcsolatokat felmutató hálózatát érti (2012: 15). Amennyiben elfogadjuk PÁSZTOR ÉVA fentebb idézett nézetét, azt is mondhatnánk, hogy az egyéni névismeretek összeadódásával jön létre a magyar nyelvű névközösség. Ezzel azonban csupán részlegesen érthetők egyet. Ha valamilyen kollektív helynévismereti térképet kívánunk leírni, ezen a térképen az egyéni névismeretek viszonylagos gazdagságával szemben elenyészően kevés számú közös elemet fogunk találni. Tépei kutatásaim azt mutatják, hogy a négy generációs

csoport összes tagja által ismert nevek aránya mindössze 1%. Ha eltekintünk a 20 év alattiak névismeretétől, akkor magasabb számot kapunk ugyan — a nevek alig több mint egytizedét birtokolja minden adatközlő (11%) —, de még így is igen csekély elemszámú ez a csoport. A névismeret továbbá nem szakítható el a kognitív térképtől, azonban az annyira személyre szabott, hogy a közösség szempontjából inkább a helynevekből elvont névtudás birtoklása lehet véleményem szerint a magyar nyelvű névközösséghez való tartozás ismérve.

Ennek a névtudásnak a működését gyűjtőmunkám során számtalanszor tapasztalhattam is. Az adatközlők a kikérdezés során sokszor próbálták értelmezni a neveket, és helyileg is kötni őket más nevekhez, ami azt bizonyítja, hogy a név belső szerkezetét analizálják, és a névhasználati gyakorlatból leszűrt ismeretek alapján helyezik el a nevet a kognitív térképükön. Így például a *Bika-legelő*, *Bika-kút*, *Bika-erdő* nevek ismeretében sokan a *Bika-zug* nevet is oda lokalizálták, ahol ez a három található, hiszen szerintük ez a név is az ott tartott bikákkal lehet kapcsolatos, így csakis ott helyezkedhet el ez is, ahol a többi. A *Bika-zug*-nak nevezett hely azonban nem ott fekszik. Ez a fajta ismeret tehát itt nem segítette, hanem inkább megtévesztette az adatközlőket. De ahogyan arra többen is felhívták már a figyelmet, ez a névtudás működik emellett a névadásban, a névnek névként való felismerésben stb. (lásd pl. HOFFMANN 2012). Mibenléte, egzaktabb fogódzókkal történő meghatározása ezért mindenképpen további vizsgálatokat igényel.

Irodalom

- BAILEY, GUY–WILKE, TOM–TILLERY, JAN–SAND, LORI 1991. The Apparent Time Construct. *Language Variation and Change* 3: 241–264.
- BODÓ CSANÁD 2013. *A látszólagos idő valósága*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- ECKERT, PENELOPE 1997. Age as a sociolinguistic variable. In: FLORIAN COULMAS szerk., *The Handbook of Sociolinguistics*. Oxford, UK–Malden, USA, Blackwell. 151–167.
- GYÖRFFY ERZSÉBET 2011. *Korai ómagyar kori folyóvíznevek*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- HAJDÚ MIHÁLY 1973. A Vásárhelyi-pusztai földrajzi nevei. In: SZATHMÁRI ISTVÁN szerk., *Nyelvtudományi vándorgyűlés*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 133. Budapest. 27–36.
- HOCHBAUER MÁRIA 2009. A helynévgyűjtés hagyományos és rendhagyó módszerei. In: SZÉKELY TÜNDE szerk., *A X. RODOSz Konferencia előadásai*. Kolozsvár, Romániai Magyar Doktorandusok és Fiatalkutatók Országos Szövetsége (RODOSz)–Clear Vision Könyvkiadó. 98–108.
- HOFFMANN ISTVÁN 1993/2007. *Helynevek nyelvi elemzése*. Második kiadó. Budapest, Tinta Könyvkiadó.
- HOFFMANN ISTVÁN 2010. Név és identitás. *Magyar Nyelvjárások* 48: 49–75.

- HOFFMANN ISTVÁN 2012. Funkcionális nyelvészet és helynévkutatás. *Magyar Nyelvjárások* 50: 9–26.
- INCZEFI GÉZA 1970. *Földrajzi nevek névtudományi vizsgálata. Makó környékének földrajzi nevei alapján.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- KOVÁTS DÁNIEL 1981. A belterületi nevek kérdéséhez. In: HAJDÚ MIHÁLY–RÁCZ ENDRE szerk., *Név és társadalom. A III. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai.* A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 160. Budapest. 169–171.
- KOVÁTS DÁNIEL 2008. *Sátoraljaújhely helynevei és történeti topográfiája.* Sátoraljaújhely, Sátoraljaújhely város önkormányzata.
- LADÁNYI MÁRIA–TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2008. Funkcionális nyelvészet. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 22: 17–58.
- E. NAGY KATALIN 2015. Helynév-szociológiai vizsgálatok két Hajdú-Bihar megyei településen. *Magyar Nyelvjárások* 53: 35–45.
- E. NAGY KATALIN 2016. Helynév-szociológiai vizsgálatok a Hajdúháton. In: BARTHA ÁKOS–SZÁLKAI TAMÁS szerk., *Interdiszciplinaritás a régiókutatásban.* Fiatal kutatók nemzetközi konferenciája 5. Elektronikus tanulmánykötet. Debrecen. Megjelenés előtt.
- PÁSZTOR ÉVA 2013. Az élőhelyi helynévgyűjtések módszertani problémái. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 9: 127–138.
- RESZEGI KATALIN 2012. A mentális térkép és a helynevek. In: NAVRACSICS JUDIT–SZABÓ DÁNIEL szerk., *Mentális folyamatok a nyelvi feldolgozásban. Pszicholingvisztikai tanulmányok* 3. Budapest, Tinta Könyvkiadó. 95–100.
- SEBESTYÉN ÁRPÁD 1960. Egy s más az élő dülönévanyagról. In: MIKESY SÁNDOR–PAIS DEZSŐ szerk., *Névtudományi vizsgálatok. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Névtudományi Konferenciája.* Budapest, Akadémiai Kiadó. 82–85.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- SZATHMÁRY JÓZSEF 1985. Felső-Bodroghöz földrajzi neveinek nyelvjárási tanulságai. *Magyar Nyelvőr* 109: 75–82.
- TÓTH LÁSZLÓ 1974a. A nyírségi Székely község földrajzinév-ismerete. *Magyar Nyelvőr* 98: 13–25.
- TÓTH LÁSZLÓ 1974b. Az általános iskolai tanulók földrajzinév-kultúrájáról. *Magyar Nyelvőr* 98: 473–475.
- TÓTH LÁSZLÓ 1976. Földrajzi neveink 1945 után. *Magyar Nyelv* 72: 348–351.
- ZSOLNAI JÓZSEF 1967. A lakosság földrajzinév-ismeretének vizsgálata. *Magyar Nyelvőr* 91: 191–198.

